

A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás kibontakozása a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája

Az ellenállás politikai feltételei

1941 áprilisában a Jugoszlávia felosztása következtében Magyarországhoz csatolt délvidéki területeken sajátos politikai helyzet alakult ki, amely meghatározó módon befolyásolta a jugoszláv ellenállás szerveződését. Hasonlóan Jugoszlávia többi részéhez, itt is valamennyi jugoszláv polgári politikai párt felbomlott, megszűnt létezni. Lényegében ez történt a Szocialista Párttal és a Vajdaságban¹ működő két szakszervezeti mozgalommal is: az osztályharcos Jugoszlávia Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetségével (Ujedinjenji radnički sindikalni savez Jugoslavije – URSSJ), valamint a rendszer és a munkaadók befolyása alatt álló Jugoszláv Munkás Szakszervezettel (Jugoslovenski radnički sindikat – JUGORAS). A megszállt Jugoszláviában, a Délvidéken is egyetlen szervezett politikai erő maradt – a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) –, amely nem hullott szét, s tevékenységét változatlanul összjugoszláv keretek között folytatta.

A Felvidéken és Észak-Erdélyben kialakult gyakorlattól eltérően a magyar kormányok a korábban működő jobboldali Jugoszláviai Magyar Párt felélesztését sem tartották célszerűnek. A hivatalos politikai életben a korábban is működő szervezetek közül a Koráni Elemér vezette, „nemzeti, keresztény” alapon álló Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség játszott fontos szerepet. A délvidéki magyarság és a délszlávok jobboldali politikai erőit – a Milan L. Popović és a Nagy Iván típusú politikusokat – a kormánypárt, a MÉP keretein keresztül vonták be a rendszer célkitűzéseinek szolgálatába. Ez mindeneelőtt a teljes államhűséget, a revízió és Magyarország társadalmi rendjének feltétel nélküli elismerését jelentette.

A bácskai németeket tömörítő Kulturbundon kívül a nem magyar lakosság mindenfajta politikai, gazdasági szervezkedését betiltották, s mint láttuk, már a bevonulás első óráiban, elsősorban a szerbekkel szemben, a megtorlás legdurvább eszközeit alkalmazták.

A magyarországi pártok közül a MÉP-en kívül csak a Szálasi vezette Nyilaskeresztes Pártnak, majd később az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjának sikerült a délvidéki magyarság körében meglehetősen erős befolyásra szert tennie.²

A magyar kormányoknak mindvégig sikerült megakadályozniuk a MSZDP és a szakszervezet délvidéki szervezkedését. 1944-ben Szabadkán alakult meg az egyetlen szakszervezeti csoport, a nyomdászoké, amely azonban hivatalosan nem csatlakozott az SZDP-hez. A Független Kisgazdapárt, s más, kisebb liberális pártok, amelyek a revízió talaján állottak, még ilyen késői kezdeményezéseket sem tettek.³

A Kommunisták Magyarországi Pártja sem építette ki saját szervezeteit az újonnan visszacsatolt területeken. Ennek egyik oka abban kereshető, hogy a KMP az adott időszakban – korábban elszenvedett nagyarányú veszteségei miatt – elsősorban régebbi szervezeteinek megerősítésére törekedett. Úgy véljük azonban, hogy a délvidéki kommunista mozgalom sorsa szempontjából a Jugoszláv Kommunista Párt 1941. májusi zágrábi tanácskozása *meghatározó* jelentőségű volt. A tanácskozáson, amelyen a macedón és dalmát pártszervezeteket kivéve⁴ valamennyi jugoszláv terület képviselői jelen voltak, a párt feladatairól határoztak az ország megszállása következtében előállt új helyzetben. Döntöttek abban a nagy jelentőségű kérdésben is, hogy bár Jugoszláviát az agresszorok feldarabolták, „ez semmiképpen nem lehet akadálya a Jugoszláv Kommunista Párt további egységes működésének, Jugoszlávia népei függetlenségért és szabadságért vívott közös harcának, nem akadályozhatja valamennyi terület népének együttes harcát a megszállók és ügynökeik ellen”. Az április óta eltelt idő egyik legnagyobb eredményeként értékelte a tanácskozás, hogy az ország felosztása ellenére sikerült megőrizni a párt szervezeti egységét.⁵

A pártegység fenntartásának szükségességéről Josip Broz Tito így írt a horvát KP lapjában: ezt a döntést a Központi Bi-

zottság nem azért hozta, „mert a versailles-i Jugoszlávia hívei vagyunk, hanem mert együttes erővel könnyebb harcolni a régi jugoszláv kormányokban és az egész jugoszláv burzsoáziában megtestesült közös ellenség ellen . . . Számunkra, az egységes Jugoszláv Kommunista Párt kötelékébe tartozó kommunisták számára, akiknek népét azonos balsors érte, most az a fő kérdés, hogy ma, amikor a közös ellenség, az imperialista megszállók ellen kell harcolnunk, szétforgácsolhatjuk-e, feldaraboljuk-e erőinket. Nem, nem fogunk szétválni, hanem minden eddiginél szilárdabb, egységes sorokban tömörülünk a JKP Központi Bizottsága köré, testvéri közösségbe magunk köré gyűjtjük Jugoszlávia valamennyi népét, hogy a Balkán és egész Európa letiport és megszállt népeivel együtt, a Szovjetunió vezetésével elszánt és könyörtelen harcot indítsunk az imperialista megszállóknak a leigázott és megszállt országokból való kiűzéséért, valamint belső elnyomóink és kizsákmányolóink megdöntéséért.”⁶

A JKP zágrábi határozatát a párt szervezeti egységének megőrzéséről május közepén-végén már valamennyi bácskai, muraközi és baranyai pártszervezet ismerte. Így a délvidéki kommunisták, eltérően a dél-szlovákiai, kárpát-ukrán és észak-erdélyi kommunistáktól, akik a KMP-hez csatlakoztak, az országhatár megváltozása után is a Jugoszláviai Kommunista Párt tagjai maradtak.

Mint láttuk, a Délvidéken nem alakultak ki a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom szervezett erői, sem a két munkáspárt, sem pedig a polgári baloldali pártjai. Így ezen a területen az *antifasiszta ellenállási küzdelem nem a magyar függetlenségi mozgalmon belül, hanem attól lényegében elszigetelten, a Jugoszlávia Kommunista Pártja vezette ellenállási harc keretei között bontakozott ki.*

1941. április 15-én, tehát közvetlenül az ország lerohanása utáni napokban, a JKP Központi Bizottsága felhívással fordult Jugoszlávia népeihez. Ebben rettenetes katasztrófának nevezte az ország megtámadását, amelyben Németország és Olaszország mellett a bolgár és magyar imperialisták is részt vesznek, hogy a nagy imperialista hódítók árnyékában „ők is leszakítsanak egy darabot Jugoszlávia vérző testéből”. De – folytatódik a drámai hangú felhívás – „ne csüggedjeteK, még

akkor sem, ha e harcban időnként alul maradtok, mert ebből a véres imperialista pokolból új világ születik, mindörökre elsöpörjük az imperialista háborúkat és a nemzeti rabságot. A valódi nemzeti függetlenség alapján létrejön majd Jugoszlávia valamennyi népének szabad, testvéri közössége.”⁷⁷

A zágrábi ülés a Vajdaságban a kommunisták legfontosabb feladatát a következőkben jelölte meg: „Vajdaság kommunistáira az a nagy feladat hárul, hogy útját állják a nemzeti gyűlölet terjesztésének, hogy leleplezzék Vajdaság népei előtt a megszállókat, minden nemzetiségű dolgozók ellenségeit. Vajdaság kommunistáinak feladatai közé tartozik az is, hogy egybefogjanak minden nemzetiséget a háború és megszállás okozta bajok elleni harcban, *hogy együttes harcot folytassanak az imperialista megszállók ellen, Vajdaság népei testvériségéért, testvéri egyetértéséért és egyenjogúságáért, a nemzeti kérdésnek a nép szabad választása útján való tényleges megoldásáért.*”

Ennek szellemében adta ki a a Vajdasági Tartományi Bizottság első felhívását 1941. június végén, melyben erős hangsúlyt kapott a sovinizmus és nacionalizmus elleni sokoldalú harc. A szerbekhez fordulva például ezt írták: „nem engedhetek meg, hogy az elkövetett gonosztettek a sovinizmus útjára vigyenek benneteket, hogy meggyűlöljétek a magyar és német dolgozó tömegeket, akik csalódní fognak felszabadítóikban, s maguk fogják elítélni az elkövetett gaztetteket . . . A Jugoszlávia népeinek szabadságáért vívott küzdelem a Vajdaság számára is csak akkor lehet sikeres, ha a magyar, német és más népekkel együtt harcoltok Vajdaság felszabadulásáért . . .” A vajdasági magyar dolgozókat emlékeztették arra, hogy a szerb munkások a királyi Jugoszláviában velük együtt harcoltak a nagyszerb nemzeti, nemzetiségi elnyomás ellen, a földosztásért, s ebben a küzdelemben az új határok között is együtt kell haladniuk. „Rajtatok most [ti. a magyar munkásokon és paraszton – S. E.] a Bácskában és Baranyában nagy felelősség van Vajdaság további sorsáért. Ahogy a szerb munkások és paraszton harcoltak saját kapitalistáik, a dolgozó tömegek és a nem szerb népek elnyomói ellen, úgy most nektek is harcolnotok kell a saját, magyar uraitok ellen, akik most elnyomják a Bácska és Baranya nem magyar népeit. *A nemzeti*

*elnyomás elleni proletár harc zászlaja most a ti kezetekben van.*⁸

Közvetlenül az ország felosztása után tehát mind a párt Központi Bizottsága, mind pedig a Tartományi Bizottság leg-sürgetőbb feladatként a különféle nacionalizmusok és soviniz-musok elleni harcot jelölte meg. A három részre szabdalt Vaj-daságban ez elsősorban a magyar, a német és a horvát nacio-nalizmus elleni küzdelmet jelentette, de magába foglalta a szerb nacionalista erőktől való éles elhatárolódást is.

A fasiszta Németország Szovjetunió elleni támadása után a JKP *fegyveres* harcba szólította az ország népét. A felkelésre hívó kiáltványát a párt 1941. július 12-én adta ki: „Elérkezett az idő, az óra, hogy egy emberként keljünk fel a megszállók és hazai kiszolgálóik, népeink ellenségei ellen.”⁹ A küzdelem cél-ját tömören fejezte ki a partizánmozgalom ismert jelszava: „Halál a fasiszmusra – szabadság a népnek!”

A délvidéki kommunisták vezette ellenállási mozgalom, kapcsolatok híján, 1943 tavaszáig lényegében a jugoszláv nép-felszabadító mozgalomtól elszigetelten tevékenykedett. A Tar-tományi Bizottság vezetői a Bánátban rekedtek, egyedül Radi-voj Čirpanov maradt a Bácskában. A muraközi kommunisták szervezetenként a Szlovén KP-hoz tartoztak, de a Helyi Bizottság vezetői csak Jugoszlávia kapitulációja után, április végén tér-tek vissza a hadseregből.¹⁰ 1941 júliusában a Vajdasági Tarto-mányi Bizottság azzal a feladattal bízta meg a bácskai párt-szervezeteket, hogy hozzák létre fegyveres harci osztagaikat. Ezt a határozatot az ún. Lenin-levélben közölték, amely Lenin-nek a fegyveres forradalmi osztagok feladatairól 1905 októbe-rében írt cikkét tartalmazta.¹¹ A Tartományi Bizottság válto-zatlanul abból indult ki, hogy a háború rövid időn belül a Szovjetunió javára dől el, s a győzelemhez való hozzájárulás legfőbb módját a *diverzáns-, szabotázsakciókban* látták. A Tartományi Bizottság azonban, eltérően a JKP KB irányvo-nalától, nem a demokratikus Jugoszláviáért, hanem a *proleta-riátus nemzeti és osztályfelszabadulásáért* vívott fegyveres felkelés jelszavát adta ki.¹² Még az 1941 őszen és 1942 január-jában elszenvedett nagy vereség után sem változtattak a vaj-dasági ellenállás stratégiai irányvonalán. A Tartományi Bi-zottság 1942. február 1-jei, tehát a Sajkás vidéki és az újvidéki

vérengzés után közvetlenül kibocsátott körlevelében ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk: „A helyzet a végsőkéig forradalmas, bármely órában bekövetkezhet a forradalmi válság – a fegyveres felkelés pillanata.”¹³

A közeli proletárforradalom jelszava abból az illúzióból táplálkozott, hogy a német–szovjet háború rövid időn belül a fasiszta Németország összeomlásához vezet. A délvidéki, de különösen a bácskai kommunisták között elterjedt általános nézet szerint a Vörös Hadsereg Románián, Magyarországon és a Balkánon keresztül azonnal ellentámadásba megy át. A Szovjetunió elleni német támadás első heteiben ehhez az illúzióhoz egy sajátos taktika társult: a párttagok, pártsejtek civil ruhát, kötszert, élelmet gyűjtöttek a Bácskában, s várták a szovjet ejtőernyősöket.

Mint ismeretes, a KMP-nek olyan közegben kellett kialakítania németellenes függetlenségi programját, amelyre rányomta bélyegét a tengelyhez való hűség révén bekövetkezett területgyarapodás, a hadikonjunktúra, a parlamentarizmus fennmaradása, a polgári ellenzéki pártok megléte, s a legálisan működő MSZDP. Ilyen körülmények között az ellenállási mozgalom programja erős külpolitikai töltést kapott: szakítani kell a hitleri Németországgal és ki kell lépni a szovjetellenes háborúból. E németellenes függetlenségi program szervesen összefonódott Magyarország demokratikus átalakulásának követelésével.¹⁴ A két kommunista párt ellenállási stratégiája tehát – a két ország merőben ellentétes helyzetéből fakadóan – eltért egymástól.

Nyilvánvaló az is, hogy másként vetődött fel a KMP és másként a JKP számára az ellenállási mozgalomba bevonható szövetségesek kérdése. A magyar kommunisták kezdetben egy széles, németellenes, nemzeti egységfront megteremtésén fáradoztak. A munkásosztály legális és illegális pártjain és szervezetein kívül be akarták ebbe vonni az ellenzéki pártokat és az uralkodó osztályok és a kormánypárt németellenes szárnyát is. A JKP Tartományi Bizottsága által kialakított program elsősorban a munkás-paraszt szövetségre épült, s már kezdettől fogva harcot indított – a KB irányvonalának megfelelően – „az imperialista erők ágensei ellen”, az emigránskormány és belső politikai híveik ellen.

A „repülő bíróságok”

Mint már utaltunk rá, a Jugoszlávia egyéb területeitől elszigetelődött Vajdasági Tartományi Bizottság 1941 júliusában kiadta az aktív cselekvés, a szabotázs és fegyveres küzdelem jel-szavát.

A magyar csapatok délvidéki bevonulását követő tisztogató akciók, a statárium kihirdetése, a magyarok és németek sajátos helyzete az első hónapokban jelentősen leszűkítette az ellenállási mozgalom lehetséges bázisát. Az ellenállási mozgalom ekkor elsősorban a párt tagjaira és az ifjúkommunistákra támaszkodhatott. A Bácskában 1941 áprilisában a JKP-nak megközelítőleg 400, a SKOJ-nak (Savez komunističke omladine Jugoslavije) 1200 tagja volt. A Vajdaság egész területén, azaz a Bácskában, a Szerémségben és a Bánátban 1200 párttag és 3000 ifjúkommunista dolgozott.¹⁵

1941 nyarán nagy erővel láttak hozzá a helyi párttagokból álló kis létszámú akciócsoportok és az ún. katonai tizedek megalakításához. A 3–5 főből álló diverzáncsoportok feladata a magyar csapatok anyagi és katonai erejének gyengítése volt vasútrobantás, a termés felgyújtása, a csendőrök és katonák elleni merényletek és más akciók révén. A csoportok többsége fegyvertelen volt.¹⁶

A déli hadsereg csendőrnyomozó parancsnoksága június 21-i jelentésében még az elmenekült jugoszláv kormány híveit nevezte a magyar állameszme legfőbb ellenségének, június 25-én azonban, tehát pár nappal a Szovjetunió elleni német támadás után, már a kommunista mozgalom fokozottabb megfigyelésére adott utasítást. Június 26-án pedig, horvátországi és muraközi információkra hivatkozva, felhívta a csendőrség figyelmét a repülőgépes terménygyújtogatás várható veszélyére. Ezt a feltételezést nyilván arra a Délvidék-szerte elterjedt hírre alapozták, hogy szovjet ejtőernyős akció várható.¹⁷

Június 27-én Magyarország hadba lépett a Szovjetunió ellen. Három nappal később a belügyminiszter elrendelte a rögtönbíraskodás kiterjesztését. Decleva Zoltán, a vezérkari főnökség (VKF) katonai közigazgatási osztályának vezetője július 8-án a Szovjetunió elleni háború kitörése miatt erősödni látszó, főként kommunista veszélyre figyelmeztetett, s preven-

tív céllal intézkedést adott ki az 1919 után Jugoszláviába menekült kommunisták letartóztatására.¹⁸ De június végén-július elején a magyar hatóságok még nem számoltak a délvidéki kommunisták direkt akcióival. A JKP létéről, tevékenységéről a nyomozó hatóságok jóformán semmit nem tudtak a szabotázsakciók megindulása előtt. Jugoszlávia többi része is csendes volt, folytak a felkelés előkészületei.

Július elején csak a Muraközben került sor nagyobb letartóztatásokra. Július 3-án Muraszombaton sarló és kalapács, valamint „Éljen a Vörös Hadsereg” felirat festése közben elfogták Stivan Huziant. Az ügyben elrendelt nyílt nyomozás 80 személy letartóztatásával járt, s megtalálták a párt nyomdáját és a Vörös Segélyre gyűjtött pénzt is. Fény derült a szervezet zágrábi kapcsolataira is, de csak a két világháború közötti szakszervezeti vonalat derítették fel a nyomozók. A helyi kommunista vezetők többsége lebukott, így Stivan Hajdarović, Kostorić, Hidvégi Ferenc, Stanko Zorman és mások. Kovács Istvánnak, a Helyi Bizottság vezetőjének és másik hat kommunistának ekkor még sikerült elkerülnie a letartóztatást.¹⁹

Július 19-én, az első bácskai szabotázsakció napján tartóztatták le a baranyai háromszög kommunistáit, Gombárovcis Istvánt, a később elfogott Kiss Ernő feleségét, Munkás Mihályt, Kurel Istvánt, Orbán Pált és másokat. Az ő esetükben csak a röplapterjesztést, az ejtőernyősök várására buzdító agitációt és a sokszorosító beszerzésének szándékát tudták bebizonyítani a nyomozók.²⁰ Mivel egyik esetben sem derült fény a délvidéki kommunisták és a JKP kapcsolatára, azonkívül fegyveres felkelésre szólító anyagokat sem találtak a nyomozás során, sem a muraközi, sem pedig a baranyai kommunistákat nem állították rögtönítélő bíróság elé, s viszonylag enyhe büntetést kaptak.

Az időközben létrehozott diverzáncsoportok első bácskai akcióját július 19-én Momčilo Šaranović és Szőke István hajtotta végre Óbecse (Bečej) határában. A Muraközben az első szabotázsakció időpontja augusztus 17-e volt.²¹ 1941 júliusa és októbere között 35 szabotázsakcióra került sor a Bácskában. Így például július 24-én Zsablyán négy helyen, július 26-án újabb két alkalommal gyűjtötték fel a betakarított termést. Az előtte lévő napon a szerb dobrovoljacok helyére telepített bu-

kovinai székelyek búzaasztagjai lángoltak fel Hadikligeten. A szabotázsakciók következtében már július végén több halálos áldozata volt a csendőrséggel és a katonasággal vívott tűzharcoknak. Július 26-án Újvidék határában egy karhatalmi járőr lelőtte Milan Simint és Németh Antalt. Az akciócsoport másik két tagját, Radovan Smiljanovot és Živko Radovanovićot elfogták.²²

A rendőrség újvidéki különítménye még aznap értesítette az esetről a belgrádi német rendőrséget (Sicherheitspolizei), mivel arra gyanakodtak, hogy Radovanovićék tevékenységét belgrádi nacionalista körök irányítják. A német rendőrség képviselői másnap Újvidékre érkeztek, s részt vettek Radovanovićék kihallgatásán. Azt akarták rájuk bizonyítani, hogy nemcsak gyújtogattak, hanem Horthy Szabadvára tervezett látogatása alkalmával merényletet akartak elkövetni a kormányzó ellen.²³

A kihallgatáson Radovanović, annak ellenére, hogy valóban tagja volt az egyik katonai tizednek, tagadta, hogy kommunista, és szerb nacionalistának vallotta magát. A kihallgatás kemény módszerei ellenére sem ismerte be a Horthy elleni merénylet nyomozók által kitalált tervét. Rövid, statáriális eljárás után Radovanovićot a Baitner László alezredes vezette *katonai bíróság* Újvidéken kötél általi halálra ítélte. Elrettentés céljából nagy terjedelemben foglalkozott az ügygel a délvidéki sajtó is.²⁴

A július 22-én elfogott Vujadin Sekulić ügyét a július 31-én Zomborban megtartott nyilvános tárgyaláson a rögtönítélő bíróság visszautalta a rendes katonai bíróság elé.²⁵ A zombori rögtönítélő bíróság nyilván még nem tudott arról az aznap kelt bizalmas katonai közigazgatási parancsról, amely a szabotázsakciókban megnyilvánuló és egyre erősödő ellenállási mozgalom hatására elrendelte az akciókban részt vevők elleni „legkíméletlenebb” statáriális eljárást. A parancs szabotázs esetén nagyarányú razziákat és túsok szedését is kilátásba helyezte. Egy héttel később, augusztus 6-án Novákovits Béla altábornagy, a déli hadsereg katonai közigazgatásának vezetője parancsban pontosította a túszedés rendjét. 10 ezer lakosnál nagyobb helység esetén 50, 5–10 ezer lakosú község esetén pedig 30 túszt kellett szedni, ha szabotázs történt.²⁶ A parancs

végrehajtására azonban a katonai közigazgatás idején nem került sor.

A Sekulić-ügy kapcsán ettől függetlenül nagyarányú letartóztatások kezdődtek. Maga Bárdossy miniszterelnök kért magyarázatot Werth vezérkari főnöktől azzal a Zomborban elterjedt hírrrel kapcsolatban, miszerint a Sekulić-ügyben ezer főt tartóztattak le. Werth Bárdossyhoz írt válaszában csak 45 letartóztatást ismert el, s kérte a miniszterelnököt, adja meg informátora nevét, hogy ellene hazaárulás címén eljárást indíthasson.²⁷

A statáriális bíraskodás elrendelése után a rendőrség hajszát indított a délvidéki kommunisták ellen. Augusztus 4-én például a magyarkanizsai (Kanjiža) rendőrség parancsba adta a területén élő kommunisták rajtaütésszerű letartóztatását. Amint a parancs kimondta, a kommunistákat akkor is le kell fogni, ha a visszacsatolás óta semmiféle tevékenységet nem fejtettek ki. Kommunistának azok minősültek, „akiket a csendőrség (rendőrség), községi előljáróság és a feltétlenül megbízható nemzeti érzelmű kommunistaelenes magánemberek ilyeneknek ismernek”. A bevonulást követő tömeges megtorlások tapasztalatai alapján a rendőrkapitányság szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet, hogy a letartóztatás a csak valóban kommunistagyanúsakra terjedhet ki, s „nem válhat tömegőrizetbevételé”.²⁸ A magyarkanizsai preventív jellegű, rajtaütésszerű letartóztatás nem maradt elszigetelt jelenség. Ezt tükrözte a délvidéki sajtó is – egyre több hír jelent meg benne a szerbiai és horvátországi kommunisták és más ellenállók letartóztatásáról és kivégzéséről.²⁹

Bárdossy interveniálása után a vezérkar és a katonai közigazgatás szervei bizonyítani akartak. Augusztus 14-én a zombori rögtönítélő katonai bíróság ismét napirendre tűzte Sekulić és társai ügyét. Sekulićot ezúttal már nemcsak gyűjtogatással, hanem a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló szervezkedéssel is vádolták. Kötél általi halálra ítélték, s az ítéletet még aznap végrehajtották.³⁰

A bácskai katonai közigazgatás utolsó napján, augusztus 15-én Licht József lakatos, Hegedűs Ferenc gyári munkás, Heisler György, Blum János és Schaffer Pál gimnazisták álltak Szabadkán gyűjtogatás vádjával a déli hadsereg katonai köz-

igazgatási parancsnokságának rögtönítelő bírósága előtt. Lichtenet és Hegedűst halálra, a többi, egyébként fiatalokú vádlottat 5–15 évig terjedő fegyházra ítélték. Lichten és Hegedűsön az ítéletet még aznap végrehajtották.³¹ Mivel a vádlottak többsége zsidó származású volt, ez a per különösen nagy publicitást kapott a helyi sajtóban. Jó alkalmat kínált arra, hogy a szabotázsakciókat a „nemzetközi cionizmus szolgálatába állt bolsevizmus” felforgató tevékenységeként interpretálják.³²

A katonai közigazgatás idején lefolytatott, s nagy publicitást kapott statáriális ítéletek ellenére a délvidéki ellenállás ereje nem tört meg, s változatlan maradt taktikája, módszere is. Augusztus 17-én például az újvidéki Ford garázsban tárolt benzint kísérelték meg felrobbantani az ellenállók, s felgyújtották a város egyik gabonaraktárát is. Két nappal később Muraszombat (Murska Sobota) határában elvágták a távíró- és telefonhuzalokat, szeptember 19-én pedig kazlakat gyújtott fel a muraszombati harci csoport. Augusztus 20-án a csáktornyai Balkán nyomdában bomba robbant.³³

A Sekulić-ügyben Zomboron és környékén indított nagyarányú nyomozás során felgöngyöltették a helyi kommunista szervezetet, ismertté vált a csendőrség és a nyomozásban részt vevő katonai kémelhárítók előtt a helyi bizottság és a pártsejtek teljes névsora. Fény derült Bezdán (Bezdan), Monostorszeg (Bački Monoštor), Bácsgyulafalva (Telečka), Vörösmart (Zmajevac), Csuzsa (Suza) és Kopács (Kopačevo) kommunista sejteinek tevékenységére is. Mint a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ezzel kapcsolatban a belügyminiszterhez küldött jelentésében megjegyezte: feltűnő a párttagok között a magyarok nagy száma.³⁴ A zombori nyílt nyomozás során, bár Radivoj Ćirpanov neve többször is felmerült, nem sikerült sem Ćirpanov valódi szerepét, sem pedig a Tartományi Bizottság és a JKP KB közötti kapcsolatot felderíteni.

Mivel a polgári közigazgatás bevezetése után a katonai rögtönítelő bíróságok szerepét a *közigazgatásilag illetékes törvényszékek rögtönítelő bíróságai vették át*, a Kiss Ernő vezette zombori kommunisták ügyét Szegeden tárgyalták. A szeptember 11-én megtartott nyilvános tárgyaláson a per fővádlottja mellett, az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló büntett vádjával a bíró-

ság előtt álltak még: Domány János, Ivan Parčetić, Szabó Mihály és Nagy István. Annak ellenére, hogy a vádlottakra csak illegális kommunista gyűlések megtartását, illetve az azokon való részvételt tudták rábizonyítani, Kiss Ernőt, a Nyugat-Bácska és Baranya Kerületi Bizottságának titkárát, azon az alapon, hogy a mozgalomban vezető szerepet játszott, s a mozgalom „tárgyi és személyi előfeltételeinek megteremtésében hatékonyan közreműködött”, halálra ítélték. A többi vádlott ügyét polgári bíróság elé utalták.³⁵ Kiss Ernőt október 4-én a szegedi Csillag börtönben kivégezték.

Kétségtelen, hogy a bácskai kommunisták elleni első *politikai* perrel a visszacsatolt területeken berendezkedő ellenforradalmi rendszer példát kívánt statuálni. A statáriális bíróság halálos ítéletet hozott annak ellenére, hogy Kissre a helyi mozgalomban játszott vezető szerepén kívül semmit nem tudtak rábizonyítani. Semmi sem tanúsította, hogy szervezkedett volna. Érdeemes megjegyezni azt is, hogy sem a nyomozati jelentésben, sem pedig a per anyagában nem történt utalás arra, hogy magyar vagy éppen jugoszláv kommunisták szervezkedtek.

A szegedi törvényszék rögtönítélő bírósága Paraszkay Gyula elnökletével október 3-án ítélezett két fiatal újvidéki ifjúkommunista lány, Grozda Gajšin és Natalija Stankov felett. Gajšint és Stankovot szeptember 19-én éjjel, egy német könyvkereskedés ellen elkövetett merénylet közben fogták el Újvidéken. Bár a gimnazista Gajšin még fiatalkorú volt, halálra ítélték, Stankov 12 évet kapott. A tárgyalás légkörére jellemző fényt vet, hogy a bíróság, félbeszakítva a tárgyalást, kollektíve kivonult Kiss Ernő kivégzésére.³⁶

A szegedi statáriális bíróság utolsó eljárása a Stevan Tucakov és Nikola Šimunov monostorszegi (Bački Monostor) kommunisták elleni per volt. A mozgalomban egyébként szerény szerepet játszó Tucakov „mindössze” 15 évet kapott, Šimunov ügyét rendes bíróság elé utalták.³⁷

Szeptember folyamán, a muraközi, Mura vidéki, s a Sekulić lebukását követő bácskai nyomozás eredményeként a magyar csendőrség és katonai elhárítás előtt egyre világosabbá vált, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt által szervezett ellenállási mozgalommal állnak szemben. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy

az elrettentést szolgáló halálos ítéletek ellenére sem csökkent a mozgalom aktivitása, akciói inkább erősödő tendenciát mutattak.³⁸ Egyre gyakoribbá váltak a csendőrséggel és katonasággal folytatott fegyveres összetűzések. Szeptember 22-én Újvidéken Sava Džislov megsebesítette az elfogására kiküldött két csendőrnemzest. Október 5-én pedig Žarko Zrenjanin, a Tartományi Bizottság titkára és Radivoj Ćirpanov, a bizottság tagja Újvidéken tűzharcban lelőtte a határőrség egyik őrmesterét. Ćirpanov életét vesztette, Zrenjaninnak azonban sikerült elmenekülnie.³⁹ Žarko Zrenjanin, illetve Svetozar Marković, a Tartományi Bizottság szervező titkára szeptember folyamán azért jöttek a Bácskába, hogy megkíséreljék a bánáti partizánereket, illetve a bácskai partizánok egy részét átvinni a Szerémségbe. Kísérletük azonban nem sikerült.⁴⁰

Október 6-án besúgás révén a szabadkai rendőrkapitányság olyan jelzést kapott, hogy Újvidéken és a Bácska egyéb területein a közeli napokban „nagyobb szabású gyűjtogatás, robbantás és kommunista megmozdulás lesz”. A hír szerint az akcióhoz Horvátországból fogják a fegyvereket és robbanóanyagot szállítani.⁴¹ A szabadkai rendőrség telefonon azonnal értesítette az újvidéki katonai kémelhárító kirendeltséget. Innen az információt rögtön továbbították a belügyminiszterhez. Másnap Keresztes–Fischer átiratban sürgette Deák Leó bácskai főispánnál és a délvidéki katonai parancsnokságnál a szükséges intézkedések megtételét, amelyek ekkor a csendőrségnél a szabadságolások beszüntetését, s a magyar–horvát határ megerősítését jelentették. Deák, jelentvén az intézkedések végrehajtását, a Bácska-szerte tapasztalható rendkívül feszült, ideges hangulatra hivatkozva keményebb intézkedéseket javasolt a belügyminisztériumnak: a határforgalom még erőteljesebb ellenőrzését, 40 fős, ún. mozgó csendőrőrsök megalakítását és kijárási tilalom bevezetését. Egyúttal sürgette a katonai közigazgatás idején egyszer már elrendelt túszerzési akció felújítását is.⁴²

Deák tehát a katonai közigazgatás első heteiben alkalmazott, s a Jugoszlávia-szerte tapasztalható tömeges elrettentésben látta az ellenállás letörésének módját.

Pásztóy Ádám belügyminisztériumi tanácsos csak egy hónappal később, Deák többszöri sürgetésére válaszolt a főispán

javaslataira. Közölte vele, hogy intézkedés történt a zombori dandárparancsnokságon második esztendejüket leszolgált katonák visszatartására, a csendőrség megerősítése érdekében a minisztérium elrendelte a nyíregyházi csendőrzárór-vezetői tanfolyam, illetve a kassai rendőr tanosztály Újvidékre helyezését, s jelezte azt is, hogy biztosítani kívánják a vasutak fokozott csendőri felügyeletét. Azonban, írta Pásztóy, „Egyelőre nem látok kellő okot fennforogni arra, hogy a délvidéki lakosság személyes szabadságát általános érvényű rendelkezéssel korlátozzam.” A kijárási tilalom bevezetését indítványozó főispáni javaslathoz hasonlóan a belügyminisztérium határozottan elutasította a túsok szedésére vonatkozó főispáni javaslatot is. Pásztóy azzal érvelt, hogy a „túsok kérdésével a kívánt közbiztonsági célok elérését biztosítva nem látom, s így ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozni nem óhajtok”.⁴³

A belügyminisztérium tehát, nyilván a bácskai ellenállás erejének realisabb értékelése következtében, valamint a délvidéki területek minél gyorsabb politikai, gazdasági és kulturális integrálása érdekében még novemberben is elegendőnek tartotta a rendszer szokásos mechanizmusainak bevetését az ellenállási mozgalom letörésére. A döntésben feltételezhetően közrejátszottak a bevonulást követő megtorlások nem éppen pozitív, s láthatóan a kormány törekvéseit éppen keresztező hatásai is. De ekkor azért sem kellett a Deák-féle keményebb eszközökhöz nyúlnia a belügyminisztériumnak, mert működött már a vezérkar főnökének különbírósága. Így *a délvidéki ellenállási mozgalom letörésének egyik fő eszköze 1941 őszén a statáriális eljárás maradt.*

Október 9-én Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke átíráttal fordult Bárdossy miniszterelnökhöz a bácskai „terrorcselekmények” erőteljesebb megtorlása érdekében.⁴⁴ Bevezetésként tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a „Bácskában az utóbbi időben erőteljesebb kommunista szervezkedés ütötte fel a fejét. Ez a kommunista szervezkedés pánszláv alapon működik és katonai vonatkozásai (hűtlenségi esetek és a honvédség ütü erejét gyengíteni célzó szabotázsok) az eddigi kommunista szervezkedésektől eltérően, sokkal nagyobb számban és veszélyesebb alakban fordulnak elő. Ugyancsak itt a közbiztonsági közegek elleni fegyveres támadások is előfordul-

tak.” Utalt a július 25-e és október 2-a között végrehajtott hús bácskai szabotázsakcióra, s közölte azt is Bárdossyval, hogy bizalmas értesülései szerint a közeljövőben a Bácskában nagyobb arányú gyújtogatásra, robbantásra, illetve „kommunista megmozdulásra” lehet számítani, s ehhez horvát katonák fogják a fegyvereket átsempészni a határon.⁴⁵ Mivel – folytatta Szombathelyi – a kommunisták a katonai hírszerzésen kívül a honvédség gyengítését szolgáló szabotázsakciókat hajtják végre, s a szovjet ejtőernyősök megsegítésére készülnek, ezek az akciók kimerítik az 1936. évi III. tc. 59. paragrafusába ütköző hűtlenség büntettét, mely esetekben ő, mint a vezérkar főnöke „parancsnoki jogkörrel” bír. Végül közölte Bárdossyval, hogy Dominich Vilmost már a helyszínre küldte, hogy a további nyomozást személyesen irányítsa, s mindazokat az ügyeket, amelyek „honvéd bíraskodás alá tartoznak és rájuk a rögtönítélő eljárás érvényes, a fennálló törvényes rendelkezések értelmében tegye folyamatba.

A rögtönítélő eljárást maga után vonó bűnügyekben a főtárgyalást – elrettentés céljából – a helyszínen folytatom le és az esetleges halálos ítéleteket is ugyanott hajtatom végre” – írta.

Pár nappal később, október 11-én Szombathelyi levélben kérte Bartha honvédelmi minisztert, hogy a „Délvidéken tapasztalható rendbontás megtorlására” reformálja meg a hűtlenség büntetvére vonatkozó 1936. évi III. tc. 59. paragrafusát oly módon, hogy az a minél gyorsabb eljárást szolgálja. Másrészt javasolta, hogy hűtlenségi ügyekben kizárólag a vezérkar főnöke járhasson el, a többi illetékes parancsnok ezen jogát szüntessék meg. A minisztertanács október 28-án a fenti értelmű módosítást jóváhagyta.⁴⁶

A Dominich vezette „repülő bíróság” egyelőre mint a *buda-pesti honvédtörvényszék rögtönítélő bírósága* október 13-án, tehát már a minisztertanács döntését megelőzően a fenti szelvényben látott munkához Újvidéken.

Djordje Radujkov, Varga Gyula, Kárász Pál, Ljudevit Larkin, Klausz Rudolf, Ivan Koči és Vera Pavlović újvidéki munkások felett ítélezett ezúttal Dominich. A „szovjet javára vállalt katonai hírszerzéssel”, hűtlenséggel, gyújtogatással és röpiratterjesztéssel vádolták őket. Konkrét szabotázsakcióban való részvételt csak Larkinra és Kárászra tudta rábizonyítani.

A délvidéki kommunista mozgalom szervezeti felépítését; a felsőbb kapcsolatokat még mindig nem sikerült felgöngyöltetni, s „ismeretlen, határon túli” kapcsolatokról beszélt a bíróság.

Az ítélet – a legfelsőbb katonai vezetés szándékának megfelelően – valóban az elrettentést szolgálta. A per valamennyi vádlottját halálra ítélték. Szombathelyi – élve kegyelmi joggal – a 18 éves Larkin és az ugyancsak fiatalos Vera Pavlović büntetését 15, illetve 12 év fegyházbüntetésre változtatta.⁴⁷ Bár maga a per már zárt ajtók mögött folyt, az ítéletet feltűnő helyen és kellő tálalásban hozta a sajtó. Ezúttal természetesen a Szovjetunió javára történő „kémkedést” emelték ki, de hallgattak arról, hogy az elítéltek a jugoszláv ellenállás tagjai voltak.⁴⁸

Az újvidéki ítélet kihirdetése után a hadbíróság tovább „repült” Adára (Ada), ahol október 20-án újabb négy halálos ítélet jelezte útját. Hűtlenség vádjával ítélték halálra az adai helyi bizottság tagjait, Bakos Kálmánt, Krizsán Mátét, Halász Józsefet és ifj. Varga Jánost. Krizsánnak és Vargának Szombathelyi megkegyelmezett, de Bakost és Halászt még az ítélet napján nyilvánosan kivégezték.⁴⁹ Mivel az ítélet meghozatala és a kivégzések egyazon napon történtek, Szombathelyi nyilván telefonon, esetleg távirati úton erősíthette meg az ítéleteket, ha egyáltalán felterjesztették hozzá. A per anyagába semmiképpen sem tekinthetett be.

A „repülő bíróság” egyre rövidebb időközökben hozta meg ítéleteit. Október 24-én az Újvidék melletti Futakon (Futak) Grün Rudolfra és három társára mondták ki a halálos ítéletet, október 25-én Petrőcön (Petrovac) a Jovo Žeraljev-perben a 12 vádlottból tízet ítélték halálra, köztük a 17 éves Pavel Djugát és a 19 éves Aurej Širkát.⁵⁰ (A magyar törvények értelmében még hűtlenség büntette miatt sem lehetett fiatalkorút, azaz 21 éven aluli személyt halálra ítélni.)

Érdemes idézni a Žeraljev-perben hozott ítélet indoklását. Eszerint: „A bácskai kommunista mozgalomnak végső célja a Német birodalom katonai erejének megtörése. E cél érdekében minden olyan eszköz felhasználása szükséges, amely – bár közvetve – alkalmas arra, hogy Németországot leterítse. A gabonát és a kendert – úgymond – azért gyűjtögetták, hogy

ezek a fontos készletek ne jussanak Németországba, hiányok keletkezzenek, a nép éhezzen és nélkülözzön, és Magyarországon, úgyszintén Németországban forradalom törjön ki, s ezáltal a harctéren küzdő hadsereg is megkapja a kegyelemdőfést. A fegyverekre és lőszerre azért volt szükség, hogy az általuk kirobbantott forradalom idején fegyverrel segíthessenek a szovjet hadseregeknek. Minden legkisebb szabotázs akció Magyarország és Németország ellen irányul és a Szovjetunió érdekeit szolgálja.”⁵¹ Két nap múlva Szombathelyi megerősítette az ítéletet. Két esetben kegyelmet gyakorolt, de a kegyelemben részesítettek nem a fiatakorú Djuga és Širka voltak.

A bíróság ezúttal is a következő személyekből állt: Dominich Vilmos hadbíró százados, vádló, a „m. kir. honvéd vezérkar főnöke, mint illetékes parancsnok ügyészének kiküldött helyettese”, Tarda Károly hadbíró százados, tárgyalásvezető és Gruber György, kirendelt védő. A hadbíróóság esetenként más-más elnökkel egészült ki, aki a helyi katonai egységet képviselte.⁵²

Tarda október 28-án még feljegyezte az ítéletre a petrőci kommunisták kivégzését, s 29-én a bíróság már Muraszombaton statuált példát. Mint utaltunk rá, a Mura vidéki kommunista mozgalom felgöngyölítése júliusban igen nagy erővel indult meg. A csendőrség szombathelyi nyomozó alosztálya mellett részt vettek benne a VKF defenzív osztálya, a szombathelyi hadtestparancsnokság kémelhárító osztálya, valamint 84 csendőr.

Amint a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága jelentette, a nyílt nyomozás során 120 fővel „foglalkoztak”, ebből 79-re hűtlenség vétséget és az 1921. III. tc.-be ütköző büntetést bizonyítottak rá. 35 személyt adtak át a VKF bíróságának, 25-öt feljelentettek a VKF ügyészéhez, hét fő ellen pedig statáriális eljárás indult. Precíz kimutatást készítettek az elfogottak nemzetiségi és társadalmi megoszlásáról. Eszerint a Mura vidéki mozgalomban 59,48%-ban vendek (47 fő), 25,34%-ban szlovének (20 fő), 7,59%-ban magyarok (6 fő), s ugyanilyen arányban horvátok vettek részt. A jelentés külön kiemelte az értelmiség, különösen az egyetemi ifjúság magas arányát. A 33 értelmiségiből 13 volt egyetemi, főiskolai hallgató. Az ellenállási mozgalomban ezenkívül 6 pap, 1 író, 21 iparos, 3

kereskedő, 20 földműves, egy munkás és egy volt jugoszláv csendőr vett részt.⁵³ Az adatok arról tanúskodnak, hogy az ellenállási mozgalom ezen az erősen mezőgazdasági, kisipari jellegű, zömmel délszlávok lakta területen mozgósítani tudta a társadalom valamennyi rétegét, illetve nemzetiségét.

A nyomozás során lebukott vagy tűzharcban elesett a helyi kommunista mozgalom valamennyi vezetője. Kovács István egyetemi hallgatót, a Helyi Bizottság vezetőjét árulás folytán egy titkos találkozóhelyen október 11-én a nyomozók lelőtték. A letartóztatottakból sikerült kicsikarni a szlovén partizánokkal összeköttetést tartó Stefan Kihar nevét, s felfedték a titkos határátkelőhelyet is.⁵⁴ A magyar nyomozó hatóságok ezeket az adatokat nyomban közölték a Gestapóval. Kihart ennek alapján a németek Szlovéniában elfogták és kivégezték, az átkelőhelyet pedig lezárták. A magyar hatóságok ezenkívül egy titkos szlovéniai partizán-találkozóhely nevét is a németek tudomására hozták.⁵⁵

A hét muraszombati kommunista ügyének statáriális tárgyalását október 29-én tartották. A fővádolt Koloman Cigit (a perben Cigüth Kálmán) egyetemi hallgató volt. A vádlottak padján ült még Kardos Jenő, Stefan Cvetko, Bojan Gavrijelčić, Koloman Flisar, Stojan Serhec és Rudi Zrinski. Cigitet, Kardost és Cvetkót halálra ítélték, a többiek 10–15 évig tartó fegyházbüntetést kaptak. Szombathelyi Cigitnek megkegyelmezett, Kardoson és Cvetkón október 31-én végrehajtották az ítéletet.⁵⁶

Úgy tűnik, a „repülő bíróság” tevékenysége nem váltott ki osztatlan lelkesedést a magyar kormányból. Nem a bíróság célját, vagy éppen létét kérdőjelezték meg, hanem elsősorban a fellebbezés mechanizmusa, a túl gyors „ügyintézés” okozott problémát.

November 3-án a minisztertanács foglalkozott a vezérkar főnöke által életre hívott statáriális bíróság ügyével. Az elfogadott határozat szerint az ilyen bíróságok kötelesek minden halálos ítéletet kegyelemre felterjeszteni. Ez azonban, tette hozzá az igazságügy-miniszter, nem hátráltathatja a kegyelemben nem részesülők ítéletének gyors végrehajtását.⁵⁷ Radocsay a minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint egy szóval sem

említette, hogy a hadbíróóság a magyar törvények ellenére fiatalokúakat is halálra ítélte és kivégeztetett.

1941. november elejére a délvidéki kommunista mozgalom ellen indított magyarányú akciók következtében a letartóztatottak száma már megközelítette a 600 főt, közülük több mint 400-at a Bácskában fogtak el. A legnagyobb lebukások Újvidéken (197 fő), Szabadkán (126 fő), Muraszombaton (120 fő) és Óbecsén (65 fő) voltak.⁵⁸ A nyomozó szervek előtt ismertté vált ekkorra a párt felépítése és a Tartományi Bizottság szinte teljes névsora.

Az ellenállási mozgalom és a kommunisták elleni nagy pereket 1941 novemberétől a változatlan összetételű és funkciójú, de nevében megváltozott bíróság, a *honvéd vezérkar főnökének bírósága* folytatta le, ugyancsak statáriális úton. Ezekre a perekre azonban már zárt ajtók mögött került sor, s elmaradt a korábbi publicitás is.

A VKF bírósága elsőként a zentai kommunisták perét tárgyalta november 7-én. Tízen ültek a vádlottak padján: dr. Gerő István, Spiró Mátyás, Molnár Péter, Löwi Károly, Löwi Dénes, Löweiné Székely Ilona, Nagyabonyi Vince, Nagymélykúti Mátyás, Ósz Szabó János és Müller István. A vád lényegében azonos volt a korábbi perekben elhangzott vádakkal: szövetkezés az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatására, a Szovjetunió javára végzett kémkedés (általában az ejtőernyősök várását előkészítő akciókat minősítették így), hűtlenség, katonai tizedek szervezése, felbujtás és felkészülés szabotázsakcióra. Ezek közül egyébként a Gerő-per vádlottaira semmit sem tudtak rábizonyítani. Zentán szabotázsakciókra egyáltalán nem került sor.⁵⁹

A tárgyalás hangulatára jellemző a következő epizód: az elnök megkérdezte Gerőtől, mi készítette mint sikeres praxist folytató orvost, hogy csatlakozzon a kommunistákhoz. Gerő a következőt válaszolta: „Meggyőződésből léptem a pártba, mert marxista vagyok.”

Erre az elnök gúnyosan felcsattant: „Igen? Meggyőződésből tette? Hát akkor vegye tudomásul, hogy most meggyőződésért oda fogja adni az életét.” Gerő csak ennyit válaszolt: „Kérem!”⁶⁰

A rögtönítélő bíróság mind a tíz vádlottra kötél általi halált

szabott ki. Négyük halálos ítéletét azonban – Nagyabonyi Vincéét, Székely Ilonáét, Ősz Szabó Jánosét és Nagymélykúti Mátyásét – Szombathelyi 10–15 esztendei fegyházra változtatta azzal a kikötéssel, hogy társaik kivégzését végig kell nézniük. A kivégzés most is nyilvános volt. A VKF bírósága, mint minden esetben, ezúttal is meghatározta a kivégzés sorrendjét. Az elsőrendű vádlottnak végig kellett néznie társai kivégzését. A mozgalommal csak szimpatizáló Lówi fivéreknek, mint Székely Ilona visszaemlékezésében írja, zsidó származásuk miatt nem volt kegyelem. Pedig a nyomozás és a tárgyalás során annyit tudtak rájuk bizonyítani, hogy polgári ruhát szereztek a mozgalom egyik tagjának.⁶¹

1941 novemberében a Bácskában még további három nagy per zajlott le. Dominichék november 8-án Óbecsén ítélték 22 ifjúkommunista felett. A fővádlottak Labud Pejović és Momčilo Šaranović voltak. Az a Šaranović, aki Szőke István-nal július 19-én az első szabotázsakciót végrehajtotta, s menekülés közben lelőtt egy csendőrnymozót. A 22 vádlottból 17-et halálra ítélték, köztük 17-18 éveseket is. Ezt a bíróság azzal indokolta, hogy bár fiatalok, tettük elkövetésekor „erkölcsileg és lelkileg elég érettek” voltak. Szombathelyi négy halálraítéltnak megkegyelmezett.⁶²

A VKF rögtönítélő bírósága november 14–15-én tárgyalta Szabadkán Mayer Ottmár és 23 társa ügyét. Valamennyiüket hűtlenségben és katonai titok elárulásában mondták ki bűnösnek, amelyet az indoklás szerint azért követtek el, hogy mint a Jugoszláv Kommunista Párt szabadkai szervezete területi és helyi bizottságának vezetői, tagjai és szimpatizánsai júliustól részt vettek a kommunista mozgalomban abból a célból, hogy „háború idején az ellenségnek előny, a magyar és szövetséges haderőnek hátrány okoztassék”. Vagyis szabotázsra, szovjet ejtőernyősök várására, rohamcsapatok megalakítására, a fegyveres erők megtámadására szervezkedtek. Ezért mind a 24 vádlottat halálra ítélték. Konkrét szabotázst csak Lazar Vasiljev, a XIV. rendű vádlottra tudtak rábizonyítani.

A szokásosnál is megdöbbentőbb ítéletet a bíróság a következőkkel indokolta: a szervezkedésre az ország azon területén került sor, amely „alig ½ éve került vissza az anyaországhoz. Ezért, különös tekintettel arra, hogy itt nemzeti kisebbségek is

vannak, fokozott honvédelmi érdek – főként totális háború idején –, hogy a termelés és szállítás zavartalansága biztosítsa és úgy gazdasági, mint nemzetiségi és politikai szempontból is rend és nyugalom legyen. Bácska területe az ellenséges érzelmű jugoszláv állam határain fekszik, ahol időnként még mindig gerilla harcok folynak. Egy nálunk esetleg bekövetkezendő fejtelenség, rendfelborulás meglepetésszerű akciót válthat ki és a vádlottak cselekménye ezt készítette elő.” A bíróság ezúttal szépen csokorba szedte azt, ami minden eddigi és ezután következő statáriális ítélet mögött ott munkált, s lényegében megfogalmazta a magyar vezető körök ellenállással kapcsolatos, a szokásosnál is keményebb délvidéki politikájának lényegét. Korábban is súlyosan esett a latba a Bácska földrajzi fekvése, nemzetiségi összetétele, valamint az, hogy ez a terület csak néhány hónapja került vissza Magyarországhatárai közé. Ez alkalommal azonban eddig szokatlan, súlyosbító körülménynek számító érv is bekerült a per szövegébe, a déli határokon túl lezajló események: „figyelembe vettük, hogy a Bácskával szomszédos, németek által megszállott jugoszláv területen valóban komoly támadásokat intéztek a közelmúltban nemcsak a rendőrség, hanem egész községek, sőt reguláris német katonai alakulatok ellen is”.

E külpolitikai tényezőt súlyosbító körülményként értékelték, mivel „egy esetleg bekövetkező fejtelenség” felerősítheti a délvidéki, az ekkor még a szervezkedés kezdetén álló ellenállási mozgalmat, s az „meglepetésszerűen” veszélyeztetheti az ország fennálló társadalmi rendjét. További súlyosbító tényezőként vették számításba, hogy a vádlottak többségükben, mint megfogalmazták, „idegen faj egyedei”, azaz zsidók, akikkel szemben pedig egész Európában éppen a magyar állam a leglojálisabb, s ezért „fokozottabb kötelességük lett volna a honvédelmi érdekek tiszteletben tartása. Ezzel szemben ők vezető szerepet vállaltak a mozgalomban.”⁶³

A 24 halálraítélt közül Szombathelyi kilencnek megkegyelmezett. November 18-án Mayer Ottmáron, az észak-bácskai kerületi bizottság titkárán, a betiltott magyar baloldali folyóirat, a *Híd* volt szerkesztőjén, Kornstein Ödönön, Singer Adolffon, Lackenbach Konstantinon, Wohl Lolán, a helyi bizottság tagján, Mayer Kálmánon, Mayer Miklóson, Schwabl Miklól-

son, Gerzson Miklóson, Perl Gellérten, Antun Šutorovičon, Simokovich Rókuson, a szabadkai helyi bizottság tagján, Lukács Istvánon, Tikvicki Simonon és Lazar Bačićon végrehajtották az ítéletet.⁶⁴

Az 1941. őszi utolsó, egyben a mozgalom felgöngyölítésében legtöbb eredményt hozó statáriális eljárásra Újvidéken, november 21-én került sor.⁶⁵ Ekkor jutottak el a nyomozó szervek a Tartományi Bizottsághoz, és konkrét adatokat szereztek a délvidéki kommunisták és a JKP közötti kapcsolatokról. Szeptember 22-én bukott le Gordana Ivačković orvostan-hallgatónő, a Tartományi Bizottság Irodájának tagja, aki a testi szenvedések hatására nemcsak a legszükségesebbeket vallotta be, mint annyi társa, hanem hajlandó volt együtt is működni a nyomozókkal.

Ezúttal 26 vádlott állt a vezérkar főnökének rögtönítélő bírósága előtt, legtöbben a bíróság eddigi történetében. A korábbi nyomozati eredmények és Gordana Ivačković vallomása alapján, aki a per elsőrendű vádlottja volt, bizonyítottá váltak az eddigi sejtések egy egységes vezetésű jugoszláv ellenállási mozgalomról Magyarország déli részein.

Az ítéletben ezt így fogalmazták meg: „A III. Internacionálé által Közép-Európa déli részén, közelebről azokon a helyeken, ahol a szövetséges hatalmak harci feladatokat hajtottak végre a Szovjetunió ellen, a szovjet célok érdekében, a szabotázs cselekmények megszervezése céljából Központi Bizottság állítatott fel belgrádi székhellyel. A Központi Bizottság Bosznia, Montenegró, Szerbia, Horvátország, Szlovénia és az úgynevezett Vajdaság területén, mely utóbbi Bánátot, Bácskát és Szerémséget öleli fel, Tartományi Bizottságokat szervezett⁶⁶... kerületi bizottságokat állított fel... széleskörben megszervezte az alárendelt szerveket, és pedig az egyes helyi bizottságokat... a körzeti pártsejteket... tanuló és nevelő csoportokat, a csoportok tagjai viszont szimpatizőrökből gyűjtötték az utánpótlást.” A továbbiakban pontosan vázolták a katonai tizedek felépítését, funkcióját, egymáshoz való kapcsolataikat. A per anyaga alapján azonban arra következtethetünk, hogy még ekkor sem sikerült megtudni a magyar hatóságoknak a Tartományi Bizottság legfelsőbb vezetői, Žarko

Zrenjanin (Uča) titkár és Svetozar Marković (Toza) szervező titkár nevét.⁶⁷

A Korbuly Jakab elnökletével ítélező haditörvényszék a 26 vádlott közül „mindössze” 15-öt ítélt halálra, köztük Gordana Ivačkovićot is. A korábbi gyakorlathoz képest enyhe ítéletet a bíróság a következőkkel magyarázta: „Újvidéken f. évi október 13-án azonos bűncselekmény tárgyában megtartott rögtönbíráskodó eljárás során az elrettentő példát már megadta és azóta a nemzetiségi területen bizonyos mértékben a rend és nyugalom helyreállni mutatkozik, miért is fontos oknak mutatkozott ama körülmény, hogy a lakosság, különösen a nemzetiségek érzülete fel ne kavartassék azáltal, hogy csekélyebb alanyi és tárgyi bűnösökkel szemben is kérlelhetetlen megtorlás eszközöltetik.”⁶⁸

A haditörvényszék ítéletét ezúttal tehát elsősorban belpolitikai megfontolások befolyásolták. Elsősorban az, hogy a letartóztatások és a kérlelhetetlen megtorlás következtében a mozgalom akciói csökkenő tendenciát mutattak, s bár az ellenállás „lefejezése” még nem történt meg, november végére lényegében befejeződött a délvidéki kommunista szervezetek felgöngyöltése, s a párt igen súlyos veszteségeket szenvedett. Úgy tűnt, helyreállt a déli részeken a „rend és nyugalom”. Ebben a helyzetben pedig a bíróság értékelése szerint egy túlságosan is elrettentő ítélet már ellentétébe csapott volna át, s gátolta volna e területek ellenforradalmi rendszerbe történő beillesztését, a kormány által szorgalmazott konszolidációs folyamatot.

Szombathelyi november 25-én a 15 halálra ítélt közül négynek a büntetését életfogytiglani fegyházra változtatta, köztük az elsőrendű vádlott Gordana Ivačkovićét is. Sava Džisalovot, a SKOJ újvidéki területi bizottságának titkárát, Bőhm Líviát, a bizottság tagját, Léderer András, a Tartományi Bizottság tagját, Svetozar Božićot, Večeslav Zimrt, Sava Ljubojevet, Jovan Brkićet, Timár Zoltánt, Dusan Šučovot, Petar Blažićot és Andrej Marčokot még asnap kivégezték.⁶⁹

A novemberi statáriális eljárások már nem kaptak olyan publicitást, mint a korábbiak. Október 29-én ugyanis Szombathelyi a kommunista mozgalom felderítése kapcsán teljes hírzárlatot rendelt el.⁷⁰ Ugyanakkor a halálbüntetéssel és sú-

lyos fegyházzal sújtott kommunisták és szimpatizánsok ellen vagyonekobbzási pereket is indítottak.⁷¹ A rögtönítélő eljárásokon kívül az 1941 nyarán–őszén letartóztatottak százainak ügyében pedig a szegedi és pécsi törvényszék öttagú külön tanácsa, illetve a VKF ítélőbírósága járt el.

Dominich Vilmos hadbíró százados 1941. december 1-jén kelt, Szombathelyihez intézett jelentésében összefoglalta a délvidéki kommunistaellenes nyomozás eredményét és a „repülő bíróság” tevékenységét. Előjáróban utalt arra, hogy bár a bevonulás idején is jól szervezett kommunista mozgalom működött a Délvidéken, de a „szerb nacionalisták és kommunisták” csak a szovjet–német háború után szövetkeztek közös harcra⁷², akkor adták ki az ún. Lenin-levél formájában a fegyveres felkelés jelszavát a Bácskában is. Számításai szerint október 13-tól, vagyis a vezérkar főnöke rögtönítélő bíróságának megalakulásától november 14-ig, azaz a szabadkai kommunisták elleni perrel bezárólag az általa vezetett statáriális bíróság előtt 116, hűtlenséggel vádolt kommunista és szimpatizáns állt. Ezek közül 93-at ítélték kötél általi halálra, s 64-et kivégeztek.⁷³ Számításaink szerint a mozgalom résztvevői elleni statáriális eljárások során, tehát augusztus elejétől összesen 99 halálos ítéletet hoztak, s az ellenállási mozgalom 71 résztvevőjét végezték ki. A jelentés szerint december 1-jéig 342-en álltak a vezérkar főnöke ítélőbírósága előtt, s további 500 letartóztatott várta bíróság elé állítását.⁷⁴ E számok azonban nem tartalmazzák a szegedi és pécsi törvényszék öttagú külön tanácsa által tárgyalt kommunista ügyeket.

Végül Dominich meglelégedéssel állapította meg: „A rögtönítélő eljárások eredményeképpen megállapítható, hogy nyolc városban, illetve községben megtartott rögtönítélő tárgyalások és az ennek folyamányaként foganatosított kivégzések láthatóan megtették hatásukat. Ezeken a helyeken azóta újabb cselekmények nem fordultak elő, és a lakosság körében is megnyugvást keltett a gyors és példás igazságszolgáltatás.”⁷⁵

A statáriális eljárások megnyugvást legfeljebb a magyar vezető körökben keltettek, a lakosság széles rétegeit azonban megfélemlítették. Az elsősorban párttagokra épülő és a szimpatizánsok ekkor viszonylag szűk rétegére támaszkodó ellen-

állási mozgalom lendülete az eljárások hatására megtört, bázisa leszűkült.

A Tartományi Bizottság, tekintettel a súlyos veszteségekre, s a mozgalom még szabadlábban lévő tagjainak és támogatóinak megmentése érdekében kiadta a direkt akciók átmeneti, 1942. január 1-jéig tartó felfüggesztésének jelszavát. A párt legfontosabb feladatait sorai rendezésében, a párttisztítás végrehajtásában és új párttagok felvételében jelölte meg – a mozgalom eddigi irányvonalának továbbvitele érdekében.⁷⁶

Az 1942. januári „partizánvadász razzia”

A „repülő bíróság”, a példát statuáló ítéletek azonban mégsem érték el eredeti céljukat. Éppen a tömeges bácskai perek idején, novemberben alakult meg a Bácska egyetlen szervezett partizánosztaga, az 58 főt számláló sajkási partizáncsoport. Katonai parancsnoka Stevan Divnin, politikai biztosa pedig Molnár Gyula volt.⁷⁷

A partizánosztag létét 1941. decemberében a csendőrséggel és katonasággal vívott egyre sűrűsödő fegyveres összetűzések jelezték. December 13-án Csurog (Čurog) határában került sor tűzharcra, december 17-én pedig Mozsornál (Mošorin) lőttek le egy csendőrt. Mindkét esetben elfogtak egy-egy partizánt.⁷⁸ Ezen a napon a Zsablyán megtartott razzia alkalmával a partizánok egy katonát megsebesítettek, a csendőr járőrparancsnokot lelőtték, s fegyverüket elvitték. Az esetről a zsablyai határőrség telefonon értesítette a honvédelmi minisztériumot.⁷⁹

A partizánosztagra utaló adatok december végén–január elején tovább szaporodtak. 30-án a zsablyai csendőrőrsöt bizalmas úton arról értesítették, hogy a Bánátból „gyanús elemek” szivárogtak át a Bácskába. Január 3-án, az addig befutott információk alapján razziát tartottak Zsablyán, a partizánosztagnak azonban nem sikerült nyomára bukkanniuk, de nyolc partizángyanús szerbet letartóztattak. A razziázó egységek másnap, besúgóhálózatukon keresztül olyan értesülést szereztek, hogy az egyik, Zsablyától keletre fekvő tanyán gya-

nús mozgást észleltek, s a télen egyébként lakatlan ház kéménye füstöl.

A kapott jelzések alapján nagy erővel indult meg a nyomozás, s az említett tanyánál a határvadászokkal megerősített csendőrzár és a partizánok között heves tűzpárbaj alakult ki.⁸⁰

Másnap Szombathelyi vezérkari főnök a „Bácskában előfordult csetnik és kommunista lázongásokra való tekintettel” érkezettnek látta az időt a déli határ katonai megerősítésére.⁸¹ A Grassy József vezérezredes vezette zombori 15. gyalogosdandárt Újvidékre, a kiskunhalasi 20/1. zászlóaljat pedig Zsablyára helyezte. Szombathelyi parancsa értelmében az átcsoportosítás tartósnak ígérkezett, s az egységeket úgy helyezték el, hogy azok „az ottani csetnik és kommunista garázdálkodások főfészkebe kerüljenek”. Egyúttal a 2. lovasdandár páncélozott gépkocsizó századát, karhatalmi célokra, Deák László ezredesnek rendelte alá. Deák közvetlen felettese ezáltal Grassy lett. Ezzel egyidejűleg Szombathelyi razziát rendelt el a Sajkás-vidéken, s a razziát végző karhatalmi erők egységes vezetésével Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot bízta meg.⁸² Január 5-ig már megtörtént a Bácsszentiván (Prigrevica Sv. Ivan) és Monostorszeg határolta területek átfésülése.

Időközben a bánáti német hatóságok is nagyarányú akciót indítottak a feltételezeten nagy létszámú partizáncsoport ellen. Január 5-én már arról értesítették a magyar karhatalmi egységek parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner, hogy 300 partizánt letartóztatta. Január 9-én a bánáti Oroszlámos (Banatsko Arandjelovo) községben 30 főt, Mokrinban (Mokrin) 50-et, Nagyikindán (Kikinda) pedig 70 főt végeztek ki a bánáti és zsablyai szervezkedésben való részvételért.⁸³ Vagyis a partizánok ellen egyidejű magyar és német akcióra került sor a Sajkás-vidéken és a Bánátban.

A „csetnik-kommunista mozgásokról” a vezérkari főnökség naponta helyzettájékoztatót állított össze, melyet Bajnóczy József altábornagy készített. Eszerint január 4-én a vezérkar 100-110 főre becsülte a partizánok, vagy ahogy a jelentés fogalmazta, a csetnikek létszámát. A valóságban 40-en voltak.⁸⁴ Erősen túlzottak voltak a bánáti német és magyar hatóságok

általános felkelésre vonatkozó értesülései is. A Tartományi Bizottság ekkor csak a fegyveres partizánküzdelem előkészítésén dolgozott.

A január 4-i összetűzés hatására – melynek magyar részről 7 sebesültje, a partizánok közül pedig 10 halottja volt – az V. hadtestparancsnokság vezetésével 100 határvadász, 150 csendőr, egy harcokosi és két páncélcsoport lezárta a Zsablya–Sajkásgyörgye (Djurdjevo)–Sajkásszentiván (Šajkaš)–Dunagárdony (Garđmovci) vonalat. A kordon kialakításakor vívott harcokban 1 magyar katona és 4 partizán meghalt, további 2 partizán pedig megsebesült. Másnap újabb karhatalmi erősítés érkezett, s Deák a helyszínen átvette a razzia irányítását. Még azon a napon szétverték a partizánosztagot. Január 6-án megkezdődött a terület „tervszerű átfésülése és megtisztítása”, melyet 10–14 napra terveztek.⁸⁵ Azután történt tehát mindez, hogy 4–5-én felszámolták a sajkási partizán csoportot, amelynek most már legfeljebb a menekülő tagjait üldözhatték. A razzia célja valóban nem is a partizánosztag maradványainak megsemmisítése volt. Amint Bajnóczy megfogalmazta: „A folyamatban lévő tisztogatási művelet kihatása folytán várható, hogy a Bácskának ebben az eddig elhanyagolt sarkában és ezzel együtt az egész Bácskában hosszabb időre a teljes rend fog uralkodni, mert most módunkban van az összes nemkívánatos elemektől megszabadulni és így a lakosságnak elrettentő példát mutatni.”⁸⁶

A sajkási razzia során megismétlődött az, ami az 1941. áprilisi tisztogató hadművelet során már lejátszódott: egyrészt az ellenállásban részt vevő erők túlbecsülése, másrészt a helyi lakosság kollektív felelősségre vonása és a tömeges megtorlás. A délszlávok elleni „vád” azonban talán még súlyosabb volt, mint áprilisban. A lakosságot már nem egyszerűen az egységes Jugoszlávia hívének tekintették, hanem sommásan kommunistának minősítették. Az ellenforradalmi rendszer szemében így vált a terület délszláv lakossága, elsősorban a szerbek, nemcsak a területi visszacsatolás, hanem az adott társadalmi berendezkedés ellenségévé is. A korábbi, a polgári közigazgatás bevezetésével fokozatosan háttérbe szorított katonai módszerek ismét a „renitens” lakosság megfélemezésének egyetlen hathatós eszközévé váltak. Annál is inkább, mert 1942 január-

jában már nem a térdre kényszerített Jugoszlávia terült el Magyarország déli határainál, hanem az egyre nagyobb méreteket öltő ellenállási mozgalom fenyegetett, melynek hullámai könnyen átcsaphattak Magyarországra.

Az ellenállási mozgalom letörésére irányuló finomabb, politikai módszerek alkalmazására csak ennek alárendelten, mintegy mellékesen került sor. Bajnóczy altábornagy és Fernbach Péter, Újvidék főispánja a sajkási razzia napjaiban például arról igyekezett meggyőzni Irinej Ćirić görögkeleti püspököt és a délvidéki szerb polgárság vezetőit, hogy indítsanak mozgalmat a szerbeknek a kommunizmustól való leválasztására, s a *Nova Pošta* című szerb nyelvű lapban jobban propagálják az államhoz való hűséget. Ez nekik is érdekük – mondta Fernbach –, mert a háború esetleges elvesztése után itt nem angol, hanem bolsevik uralom lesz.⁸⁷

A sajkási tisztogató akció eközben Csurog, Zsablya és Sajakásszentiván községek területén folyt tovább. A foglyokból kicsikart vallomások megerősíteni látszottak a nagyarányú felkelés előkészületeinek hírére. A hadművelleti csoportfőnökség január 6-án már azt jelentette, hogy Freund Frigyes csurogi lakosnál megtalálták a görögkeleti karácsony napjára (január 6.) tervezett felkelés tervét, s Freundot „szökés közben” agyonlőtték.⁸⁸ Január 9-én pedig már tudni vélték, hogy a felkelést a Bánátból akarták kirobbantani, s a partizánoknak „utasításuk volt a német és magyar lakosság kiirtására”, a katonai egységek, a csendőrség és a rendőrség megsemmisítésére. Ekkor már több száz „csetnik” áldozata volt a razzianak, és sok szerb nemzetiségű községi elöljáró és pap is „eltűnt”. A karhatalmi erők még január 12-én is azzal számoltak, hogy „a partizánoknak és kommunista támogatóiknak további 2-300 fő vesztesége lesz”.⁸⁹

Január 9-én Szombathelyi részletesen beszámolt a bánáti német katonai vezetőknek a délvidéki kommunisták elleni nyomozás eddigi eredményeiről és a zsablyai partizánvadászakcióról. Jelentésében elöljáróban vázolta a délvidéki kommunisták akcióit, a párt szervezeti felépítését, bánáti kapcsolatait, s név szerint felsorolta a JKP Tartományi Bizottságának Magyarországon elfogott, illetve tűzharcban elesett tagjait. Finoman, de világosan értésére adta a németeknek, hogy a terve-

zett felkelés miatt nem a magyar hadsereget és csendőrséget terheli a felelősség, hiszen már 2367 „szervezett kommunis­tát” tartóztattak le, s ezzel az „energikus” fellépéssel sikerült is megakadályozniuk a párt újjászerveződését. Néhányan azonban a Bánátba szöktek, s innen kiindulva próbálták ki­robbantani a szablyai lázadást, de a karhatalmi erők ezt a kí­sérletet is „időben elfojtották”. Végül biztosította a bánáti né­met hatóságokat, hogy a partizánok elleni akciót tovább foly­tatják.⁹⁰

Másnap a magyar hadsereg megbízottai és a bánáti katonai közigazgatás képviselői között megbeszélésre került sor a par­tizánok elleni akciók összehangolásáról. A bánáti körzeti kato­nai parancsnokságot egy Kopasz nevű hadnagy, a Gestapót Pamer SS Gruppenführer, a rendőrséget pedig Franz Rajt bá­náti rendőrprefektus képviselte. Magyar részről Fóty Ferenc őrnagy tájékoztatta a résztvevőket a bácskai kommunista mozgalom tevékenységéről, s a felszámolására irányuló intéz­kedésekről, majd rátértek a további, mindkét fél részéről szük­séges intézkedések megvitatására. Ezúttal feltételezhetően már Szombathelyi levelének ismeretében Rajt meglehetősen éles támadást intézett a magyar kormány és katonai vezetés ellen, azzal vádolván őket, hogy ellentétben velük, a bevonu­lás után nem folytattak komoly harcot a kommunizmus ellen. Azt vágta Fóty szemébe, hogy azért nem tudott a magyar had­sereg hathatósan küzdeni a partizánok ellen, mert a magyar katonák többsége „kommunista beállítottságú”.⁹¹

Szombathelyi ígéretének megfelelően, s a Fóty által közvetít­ett német vádak elosztatása érdekében is a Deák és Grassy vezette karhatalmi egységek tovább folytatták a tisztogató ak­ciót. Január 15. és 20. között kiterjesztették Óbecsére és kör­nyékére, valamint a Szenttamás (Srbobran), Temerin és Újvi­dék által határolt területre. A razzia földrajzi határainak kiszé­lesítését azzal indokolták, hogy „a terület a kommunizmustól példátlanul fertőzött”, s az egész lakosság a partizánokat tá­mogatja.⁹²

Január 12-én eldőlt Újvidék sorsa is. Ezen a napon Buda­pesten Feketehalmy-Czeydner, az egységes karhatalmi erők parancsnoka tájékoztatta Keresztes-Fischer belügyminisztert, Bartha honvédelmi minisztert és Szombathelyi vezérkari főnö­

köt a sajkási razzia eredményeiről. Feketehalmy, a tényekkel ellentétben, olyan értelemben referált, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak, s így indokolt és szükséges a razzia kiterjesztése a városra. A megbeszélésen ilyen értelemben döntöttek, amelyről Keresztes-Fischer tájékoztatta a minisztertanácsot is. A minisztertanács a bejelentést tudomásul vette.⁹³

Néhány nappal később már készen volt az újvidéki razzia részletes terve. Január 20-án éjjel a Grassy József vezette karhatalmi erők körülvették a várost, megszüntettek minden telefon-összeköttetést a külvilággal.⁹⁴

A tömeges kivégzésekről szóló hírek azonban – az elrendelt hírzárlat ellenére is – igen hamar kiszivárogtak. Bajcsy-Zsilinszky Endre a szablyai eseményekről Milan L. Popovićon keresztül értesült, s január 19-én levélben tiltakozott Bárdossynál az ottani tömeges kivégzések miatt. Mint írta: „... föl kell emelnem tiltakozó szavamat az ellen a mód ellen, az ellen a germán, szadista stílus ellen, amely a szablyai fölkelés nyomorúságos méreteinek magyartalan és embertelen megtorlásául állítólóg 1800 szerb lelket, köztük ártatlan gyermekeket, csecsemőket, asszonyokat, lányokat . . . követelt áldozatul.” Naplójában ezt írta a levél megírásáról: „Talán életem legnagyobb indulatában és kétségbeesésében fogant levele.”⁹⁵ A sajkási eseményeken megdöbben és felháborodott képviselő kihallgatást kért a miniszterelnöktől, aki január 22-én fogadta. Azzal próbálta nyugtatni Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy előző nap telefonált Újvidékre, hogy „ne legyen semmi kegyetlenkedés”. Pedig ekkor már javában folyt a „partizánvadász akció”, amelynek megindításáról még a város vezetői is csak utólag értesültek. Bajcsy-Zsilinszky január 29-én keserűen jegyzi fel naplójában Bárdossy kijelentéséről: „nem mondtott igazat”.⁹⁶

Január 21-én reggel Grassy állomásparancsnok hirdetmény útján hozta tudomására Újvidék lakosainak, hogy a razzia megkezdődött. Ebben részletesen előírta, hogy milyen magatartást tanúsítsanak a város polgárai a karhatalmi akció során; de egy szóval sem említette, meddig tart a razzia, amelyet egyébként háromnaposra terveztek. Megtiltott minden gépjárműforgalmat, szabályozta a gyalogos közlekedés rendjét, utazási és gyülekezési tilalmat rendelt el, sem rádiót hallgatni,

sem telefonálni nem volt szabad, bezáratta a templomokat, elnémította a harangokat.⁹⁷

A várost körzetekre osztották, s a kutató járőrök megkezdték az igazoltatást. Azokat, akik nem jutottak át az első szűrőn, a Levente Otthonban működő igazoló bizottság elé vitték. Ha ez sem igazolta „ártatlanságukat”, a Grassy által kreált vésztörvényszék elé kerültek. Az első napon ily módon halálra ítelt mintegy 25-30 „csetniket és partizánt” Gaál Lajos csendőrezredes az újvidéki strandhoz vitette, s ott kivégezték őket, a holttesteket pedig a jeges Dunába dobták.⁹⁸

A „partizánvadász” akció első napi „eredményével” mind Feketeahalm-Czeydner, mind Grassy elégedetlen volt, s ezt egyértelműen a razzizáció egységei tudomására hozták. Grassy Zöldy Mártont egyenesen arra utasította, hogy géppuskázzák végig az utcákat, s vegyék tudomásul, itt „nem igazoltatásról, hanem megtorlásról van szó.”⁹⁹ Az „első hivatalos pogrom”, ahogyan Bajcsy-Zsilinszky nevezte a razziát, e parancs szellemében folyt tovább. A vezérkar összesítő jelentése január 23-án már ezt rögzítette: „Az újvidéki tisztogatás eddigi eredménye 3500 fő . . . A városban csend van, csak a Duna berkeiben volt lövöldözés . . . A rémhírekkel ellentétben gyermekekkel szembe erőszakoskodások nem voltak . . . A csapatok hangulata kitűnő.”¹⁰⁰

A „rémhírek” megalapozottságát azonban Fernbach főispán január 23-i, Grassyhoz intézett levele is megerősítette, amely megírta, hogy az egyik utcán Nagy Miklós polgármesterrel együtt egy körülbelül tízesztendős kislány holttestét látták.¹⁰¹

Annak ellenére, hogy Szombathelyi már január 22-én táviratilag utasította Feketeahalm-Czeydner az atrocitások (nem a razzia) beszüntetésére, a megtorlás, ártatlan emberek kivégzése 23-án is tovább folyt.

Karl Sevin, az újvidéki német népcsoport vezetője a német külügyminisztériumhoz eljuttatott jelentésében az utolsó nap eseményei kapcsán többek között ezt írta: „Az utcán egy mintegy 6 fős katonai járőrt és egy csendőrt láttam. Kis idő múlva a járőr kivezetett házukból egy 70 éves házaspárt . . . Követtem őket tekintetemmel, s láttam, hogy két katona, mintegy tíz lépésre a házamtól, mienet közben, parancs nélkül, hátulról

tüzet nyitott a házaspárra. A katonák átlépték a holttesteket és folytatták útjukat.”¹⁰²

Grassyt 23-án az esti órákban egy küldöttség élén felkereste Nagy Miklós polgármester, s nyomatékkal a razzia beszüntetését követelte.¹⁰³ Néhány órával később a városparancsnok fenyegető hangú hirdetményben adta tudtul a város polgárainak a tisztogató akció beszüntetését. Ebben hangsúlyozta, hogy „nehezen” szánta rá magát a katonai rendszabályok gyors beszüntetésére, s megfenyegette a várost, hogy „ezt a nyugalmat” csak addig fogja biztosítani, amíg „az első, velünk szemben ellenséges érzületű puska el nem sül, vagy ismét nem jut tudomására egy, a magyar állam ellen szótt partizán vagy egyéb nemzetellenes összeesküvés”. Elismerte ugyan, hogy a razziának voltak ártatlan áldozatai is, de ezért nem a katonaságot, hanem a „felelőtlen és lázadó elemeket” terheli a felelősség, azokat, akik a honvédséget „kötelessége teljesítése közben megtámadták”.¹⁰⁴

Feketehalmy-Czeydner január 24-én kiadta a karhatalmi erők tevékenységének beszüntetésére vonatkozó irányelveit. Eszerint a pacifikáló hadműveletet „nem csapásszerűen”, hanem folyamatosan kellett befejezni.

Így került sor az újvidéki tömegmészárlás után az óbecsei és a szenttamási razziára. De ekkor már a partizángyanús személyeket nem végezték ki, hanem egy részüket a csendőrségnek, illetve a kémelhárítóknak adták át, többségüket pedig internálták.

Szombathelyi január 30-án parancsot adott a dél-bácskai razzia befejezésére.¹⁰⁵

A januári dél-bácskai és újvidéki megtorlás áldozatairól különböző, meglehetősen ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. Közvetlenül a „hideg napok” után keletkezett egyes források 6–7 ezerre¹⁰⁶, mások 8–10 ezerre becsülték a halottak számát.¹⁰⁷ A budapesti rendőrfőkapitány helyettesének 1942. február 4-i, a belügyminiszterhez küldött bizalmas jelentése 3000 halottat említ, a katonai ügyészség Feketehalmy-Czeydner és társai ellen 1943 őszén készült vádirata pedig 3309 főt. Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított statisztika szerint a razziák alkalmával 3340 személy tűnt el.¹⁰⁸ Eszerint 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2

horvát, 1 szlovák és 13 ruszin esett áldozatul a megtorlásnak. Ezek közül 2102 volt férfi, 792 nő, 299 öreg és 147 gyermek. Legtöbbet Csurom, Újvidék és Zsablya lakossága szenvedett, elsősorban szerbek és zsidók.

A zsablyai tisztogató akció közben, még az újvidéki razzia előtt érkezett a külügyminisztériumhoz Marosy január 14-i zágrábi jelentése, amelyben értesítette kormányát: Glaise von Horstenau tábornok a német főhadiszállásra utazott, hogy „a német presztízs szempontból tűrhetetlen csetnik uralomnak véget vessen”, s elvégezzék az utolsó simításokat a bolgár és horvát hadsereg bevonulásával végrehajtandó szerbiai és boszniai nagy partizánellenes offenzíva tervén.¹⁰⁹ Marosy közlése azt sugallhatta a kormánykörök számára, hogy a megtorlás sajátos indítékai és céljai mellett a déli hadszíntér eseményei is indokoltá teszik a partizánok elleni határozott fellépést.

A német délkeleti fegyveres erők parancsnoksága pontosan értesült az eseményekről, de már kezdettől fogva gyanús hátsó szándékot sejtett a magyar hadsereg és csendőrség erélyes fellépése mögött. Mint Walter Kuntze tábornok, a 12. német hadsereg parancsnokának helyettese január 5-én az OKW-nak (Német Véderő Főparancsnokság) küldött jelentésében írta: a sajkási partizánosztaggal történt összetűzést Budapesten „túlságosan felfújták”, és a túlméretezett ellenakcióval a magyar csapatok bánáti bevonulását akarják előkészíteni, amelyet a szerbiai katonai parancsnokság határozottan ellenezne.¹¹⁰

A Kuntze által jelzett hátsó szándékot azonban, úgy véljük, ezúttal nem a bánáti aspirációkban kell elsősorban keresnünk, bár – mint említettük – a magyar és a német hadvezetés közötti összezördülések és kölcsönös vádaskodások, magyar részről a németek bánáti partizánellenes akcióinak bírálata és a magyar katonai fellépés példaként való beállítása adhattak ilyen gyanúra okot.

A bánáti magyar igényeknél sokkal figyelemreméltebb Ribbentrop német külügyminiszter és Keitel, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke budapesti tárgyalásainak és a tervszerű tisztogató akció megindulásának időbeli egybeesése. Ribbentrop a háborús fejleményekre és a bolsevizmus elleni

közös harc sorsközösségére hivatkozva az egész magyar hadsereg bevetését követelte a keleti fronton.¹¹¹ Ribbentrop január 6-án érkezett Budapestre, s ugyanezen a napon a kis létszámú partizánosztagnak szétverése után megindult a Sajkás-vidék tervszerű „megtisztítása”. Keitel látogatásakor pedig, aki a német kérés részleteinek megbeszélésére érkezett a magyar fővárosba, már készen volt az újvidéki razzia terve.

Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy a tárgyalásokon Bárdossy miniszterelnök, többek között a bizonytalan balkáni helyzetre hivatkozva, igyekezett mérsékletre bírni Ribbentropot. Január 10-én pedig Horthy magyarázkodó levelet írt Hitlernek. Miután biztosította a Führert szövetségi hűségéről, s Magyarország „lelkes” részvételéről a „döntő harcban”, kérte a Szovjetunióban levő páncéloshadtest visszavonását, valamint azt, hogy Magyarország csak korlátozott csapatkontingenst küldjön a keleti frontra. Egyebek mellett arra hivatkozott, hogy a Balkán „ma is tele van bizonytalansággal és forrongással”, s hogy Szerbiában még mindig fegyveres erők állnak az angolszász és bolsevista szövetség oldalán, melyeket „az egész fanatizált lakosság segít, beleértve a nőket és gyermekeket is”. Nyomatékkal utalt arra, hogy e harcok nemrég a Bánátból magyar területre is átnyúltak és „véres áldozatokat követeltek”. A Horvátország és Románia felől fenyegető veszély vázolója után Horthy világosan kimondta azt, ami az ország vezetőit egyre komolyabban aggasztotta: „ha a Balkán nyíltan a bolsevizmus mellé állna, megint egyedül Magyarország maradna meg, mint a rend tényezője”.¹¹²

A „partizánvadász razzia” főbűnöseinek 1943. december 14-én megkezdődött hadbírószági tárgyalásáról nemrég előkerült teljes jegyzőkönyv is azt támasztja alá, hogy a tisztogató akció és Ribbentrop 1942. január 6-i látogatása között összefüggés van. Különösen érdekes a jegyzőkönyv ún. Ribbentrop-leveleire vonatkozó része. Fóty ezzel kapcsolatban a következőket vallotta: „január 6-án tiszti futár parancsot hozott a Vkf. 2. osztályától, mely szerint január 7–8-án megérkezik Ribbentrop. Országos érdekből bizonyítékot kell szolgáltatni arra, hogy a partizánlázadást a Bánátból irányítják. Jelentéseimet mellékletekkel felszerelve másnap el kell küldenem. Már összeszedtem a szükséges adatokat, amikor délután Feketehalmy-

Czeydner hdt. parancsnok hivatott és azonos pcs.-ot [parancsot – S. E.] adott.”¹¹³ A jelentésben – amelyet a jegyzőkönyv Ribbentrop-levélnek nevez – Fóty erősen eltúlozta a bácskai helyzetet, kimondottan fiktív adatokkal is operált, felnagyította a partizánok erejére vonatkozó adatokat, így támasztva alá a megtorlás szükségességét és továbbfolytatását. Sajnos a tárgyalás során kihallgatott volt miniszterelnök, Bárdossy László vallomását a jegyzőkönyvvezető nem jegyezhetette le, mert ekkor kiküldték a teremből.

A magyar kormány tehát, a déli határ felől fenyegető „bolsevista” veszélyben látva ekkor rendszerének egyik legfőbb ellenségét, az ellenállás erejét messze túlhaladó tisztogató akcióval újabb érvet kívánt szolgáltatni ahhoz, hogy a magyar hadsereg az ország déli határain szükség van, annál is inkább, mivel itthon is a közös ellenség, a bolsevizmus ellen harcol.

E külpolitikai megfontolásokon túl belpolitikai szempontok is motiválták a Bácska immár másodszori „pacifikálását”. Mindenekelőtt a rendszer társadalmi berendezkedését és a délvidéki revíziót fenyegető ellenállási mozgalom szélesedő tömegbázisát akarták ilyen módon megsemmisíteni.

Kétségtelen, hogy a megtorlás jelentős veszteséget okozott az ellenállási mozgalomnak. Ha a veszteség valódi dimenzióit akarjuk érzékeltetni, azt kell mondanunk, hogy nem is annyira a kis létszámú partizánosztagnak szétverése érintette súlyosan a mozgalmat, hanem tényleges és lehetséges tömegbázisának részbeni kiirtása, illetve megfélemlítése. Mint Svetozar Marković, a Tartományi Bizottság szervező titkára a JKP Központi Bizottságához 1942. szeptember 10-én kelt jelentésében írta: a nagy létszámú elnyomó apparátus és a januári véres terrorhullám „megfélemlítőleg hatott a tömegekre és eltávolította tőlünk a népet”.¹¹⁴

A razziák idején a vezérkar főnöke célszerűnek látta a rögtönítélő eljárások felújítását is. Már javában folyt a „tisztogató akció”, mikor a VKF bírósága január 8-án statáriális úton halálra ítelt két fogságba esett zsablyai partizánt, Stevan Solarićot és Milorad Veselićet, Stevan Gerićet pedig a partizánok támogatása címén végezték ki.¹¹⁵

Január 15-én Óbecsén statuált ily módon is példát a hadbí-

róság. Ezúttal az előző év őszén Óbecsén, Bácsföldváron (Bačko Gradište) és Turján (Turija) lebukott kommunisták, összesen tizennégyen – Nagy István, Sever Stefanović, Branko Glavaski, Milan Čiplić, Milorad Živkov Popov és mások – álltak a Dominich vezette tanács előtt. Az ítélet indoklása egyértelműen bizonyítja, hogy a 14 halálos ítélet kimondása és a feltételezett felkelés mögött összefüggés volt. A bíróság azért döntött így, mert annak ellenére, hogy „a vezérkar főnökének bírósága már számos esetben hozott halálos ítéletet, a szökésben maradt és el nem fogott kommunista egyének a szervező munkát tovább folytatták”, s 1942 januárjában felkelést akartak kirobbantani.¹¹⁶

Január 16-án Dominichék már Zsablyán osztották a halált. Velimir Zlokicát és 9 társát azért ítélték bitófára, mert sejttagok, illetve az ún. nevelő csoportok tagjai voltak. Január 22-én, a razzia napjaiban Újvidéken az óbecsei perrel szinte szóról szóra megegyező indokok alapján négy, 1941 ősze óta letartóztatásban lévő csurogi kommunistát végeztek ki. Rájuk is csak szervezkedésben való részvételt tudtak rábizonyítani.¹¹⁷

Február 16-án hat zombori kommunista jutott hasonló sorsra.¹¹⁸ Ugyancsak Zomborban ítélte halálra a „repülő bíróság” Miloš Bebićet és társait.¹¹⁹

Az 1941. őszi statáriális eljárások az ellenállás elfojtásának fő eszközét jelentették, 1942 januárjában viszont csak mintegy kiegészítették a lakosság széles rétegeit érintő megtorlásokat. De sem a razziával, sem pedig a rögtönítélő eljárásokkal nem sikerült végképp felszámolni az ellenállási mozgalmat. Február 9-i jelentésében a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága is kénytelen volt elismerni, hogy a razzia ellenére a kommunista szervezkedés tovább folyik a Bácskában, s „az őrizetben lévő és elítélt vezetők helyébe új és tettekre készebb embereket állítottak a mozgalom szolgálatába”. Ez – folytatódik a jelentés – azt bizonyítja, hogy „a kommunista párt a belső fronton végső erőfeszítésekre fogott, hogy a külső fronton érlelődő döntéshez a szovjet számára erőteljes segítséget nyújtson, illetve, hogy szovjet győzelem esetén erős szervezeteik már kiépítve legyenek a hatalom átvételére és gyakorlására”.¹²⁰

Feketehalmy-Czeydner közvetlenül a januári akció után az

zal fordult Bartha honvédelmi miniszterhez, hogy a Sajkás-vidéken, a bácskai székely telepítéshez hasonlóan nagyobb arányú magyar telepítést hajtsanak végre. Bartha a telepítés tervével lényegében egyetértett, de tekintettel az újvidéki razziát követő világméretű felháborodásra, s a Dél-Bácskában tapasztalható rendkívül feszült helyzetre, közölte Feketehalmy-Czeydnerrel, hogy sem a vezérkar főnöke, sem pedig a kormány tagjai nem találják célszerűnek az ötlet kivitelezését.¹²¹

Néhány hónappal később, 1942 áprilisában Feketehalmy-Czeydner ismét sürgette Szombathelyinél a sajkási telepítés mielőbbi megkezdését. Arra hivatkozott, hogy az „eltűnt partizánok” házaiba szerb rokonok szivárognak vissza, s a nemkívánatos folyamatot a polgári hatóságok is elősegítik. Amint ezzel kapcsolatos táviratában írta: „Kérem ezt megakadályozni és magyar telepítést minisztertanácson kieszközölni, ellenkező esetben tisztogatási műveletnek eredménye veszendőbe megy és katonai intenciót e területen kompromittáljuk . . .” Végül az áldozatok sommás halottá nyilvánítását kérte, amely véleménye szerint a „rendezett és kívánatos viszonyok” helyreállításának eszköze lenne.¹²² A Bácska másodszeri „pacifikálását” azonban – Feketehalmy-Czeydner szándékával ellentétben – a kormány és a katonai vezetés már nem tudta, de nem is akarta kihasználni a terület nemzetiségi viszonyainak „javítására”.

Mint láttuk, a valós partizánveszély tudatos felnagyításán alapuló tisztogatás a kormány tudtával indult meg, s azt igyekeztek kül- és belpolitikájuk szolgálatába állítani. Ugyanakkor, különösen Újvidéken, az események túllépték a kormány által kívánatosnak tartott kereteket, és úgyszólván bumerángként ütöttek vissza.

A Bácskában a januári razziák során a csaknem kizárólagos tényezővé vált hadsereg, miközben politikai funkciójánál fogva igyekezett maximális mértékben szolgálni a rendszer érdekeit, egyúttal újabb akadályokat is gördített a politikai szándékok megvalósulásának útjába.

A keleti frontra küldendő magyar csapattestek számát sikerült ugyan mérsékelni, de a kormány törekvéseivel ellentétben nem a délvidéki „partizánvadász” razzia eredményeként, hanem az SS magyarországi toborzó akciójának engedélyezé-

se révén. A razzia külpolitikai mérlege egyértelműen negatív volt, tovább rontotta Magyarország egyébként is súlyos külpolitikai helyzetét.¹²³ Nagy árat fizetett a kormány belpolitikai téren is. A polgári közigazgatás bevezetése óta óvatos lépéseket tettek – nem utolsósorban a bácskai németek túlzott követeléseinek, valamint a Muraközze kapcsolatos horvát propagandának az ellensúlyozása céljából is –, hogy valamiféle modus vivendit találjanak a bácskai szerbekkel, s feledtessék velük az 1941. áprilisi keserű tapasztalatokat. Ezt az alig megindult folyamatot vágta ketté és vetette vissza a „partizánakció”. Ebben a helyzetben a mégoly tétova gesztusokról sem lehetett szó jó ideig, illetve az ilyen próbálkozások később is jórészt hatástalanok maradtak. A kormány által szorgalmazott délvidéki konszolidáció tehát súlyos csorbát szenvedett. A bácskai vérengzés kiváltotta kül- és belpolitikai csődtömeeggel azonban már nem Bárdossynak, hanem a Kállay-kormánynak kellett szembenéznie.

A tömeges kivégzésekről szóló hírek hamarosan megmozgatták a magyar közvéleményt. A Répviselőház külügyi bizottságának 1942. január 29-i ülésén néhány ellenzéki képviselő – Bajcsy-Zsilinszky Endre, Peyer Károly, Rassay Károly – szigorú vizsgálatot követelt.¹²⁴ Február 4-én Bajcsy-Zsilinszky Endre Horthy kormányzóhoz intézett memorandumot, amelyben részletesen leírta a délvidéki szerbek ellen a bevonulás óta elkövetett atrocitásokat, s a bűnösök felelősségre vonása mellett az özvegyek és árvák számára anyagi kártérítést követelt.¹²⁵ A memorandum első részében utalt arra, hogy „nem teszi szóvá azokat a személyeket, akik a megszállás folytán estek áldozatul, annál is inkább, mert Bácska első katonai parancsnoka, Veress Lajos tábornok¹²⁶ tősgyökeres székely nemes ember, a megszállás első idejében olyan jóindulatot tanúsított minden lakossal szemben, hogy feltehető, miszerint ez időben nem volt felesleges vérontás”. (Mint láttuk, nem így történt.) Miután Újvidék katonai parancsnokságát Bajor Ferenc tábornok vette át – folytatódik a memorandum –, már nemcsak ártatlan emberek estek áldozatul „szükségtelenül”, de a tábornok az 1918 októbere után betelepültek kiutasításával meg is sértette a szerb lakosságot. A statáriális bíróság működését Bajcsy-Zsilinszky szégyenteljesnek minősítette,

amely „faluról-falura járva az emberek tömegeit akasztotta fel a legcsekélyebb bizonyítékok nélkül is”. Majd részletesen leírta a sajkási és újvidéki „katonai pogromot”, amelyek közül az utóbbi szerinte súlyosabb elbírálás alá esik. Egyrészt azért, mert ez már a második eset volt, s a kormánynak is módjában lett volna megakadályozni, másrészt azért, mert Újvidéken nem voltak zavargások. A memorandum szerzője végül követelte, hogy vonjanak felelősségre mindenkit, aki részese volt az eseményeknek, vagy valamilyen mulasztás terheli – így a miniszterelnököt, a honvédelmi minisztert, a belügyminisztert és az igazságügy-minisztert is. Javasolta, hogy egy teljhatalommal felruházott kormányzói megbízottat nevezzenek ki a Bácskába az ügy kivizsgálására és a szükséges intézkedések megtételére, beleértve a kártérítési ügyeket is. Ez a homo gubernatoris elképzelése szerint „tisztá fajmagyar katonatiszt” lenne, munkáját Deák Leó főispán segítené, aki – mint írta – „tapintatáról és rátermettségéről a legfelsőbb helyen is ismert”. A nyomozás konkrét munkáját az ország legképzettebb rendőrtisztjei végeznék. Bajcsy-Zsilinszky végül hangsúlyozta: mivel nem kétséges, hogy a háborút az angolszász hatalmak nyerik meg, az ügyet még a békekötés előtt rendezni kell, így „más önérettel ülhetünk le a béketárgyalásokhoz”. Gondolni kell arra is, hogy „milyen keserves megtorlás várhat az ottani magyarokra, ha ez a terület még egyszer szerb uralom alá kerül”.

Február 6-án a Kommunisták Magyarországi Pártja háborúellenes röpiratban ítélte el a délvidéki vérengzést, s követelte a felelősök bíróság elé állítását. „A Délvidéken több ezer polgári lakost ítélet nélkül végeztek ki Horthy hóhérlegényei. Gépfegyverrel lekasabolták két délvidéki falu ártatlan lakosságát. Újvidék tiltakozását vérbe fojtották és számtalan békés polgárát legyilkolták. Ma Újvidék, szerbek, horvátok és zsidók, holnap a háborúval és nyomorral elégedetlen magyar nép kerül a puskacső elé” – hangzik a röpirat első része.¹²⁷

De nemcsak felelős politikusok keresték a tiltakozás lehetőségét, hanem a Bácskában is voltak, akiket megdöbbsentettek az események, s keresték és meg is találták az alkalmat, hogy felemeljék szavukat a történetek miatt. Török László műszaki tanácsos, iparfelügyelő 1942. január 29-én egy magyar mun-

kásküldöttség nevében tiltakozott a razzia miatt. „A magyar munkások” ugyan megértik – olvashatjuk a beadványban –, hogy „a bűnös szervezkedésben szereplő szerbekre és zsidókra, vagy ha magyarokra is az igazság keze lesújt, de nem tudják megérteni ártatlanok, köztük igen sok magyar, nők és egészen apró gyermekek ítélet nélküli kiirtását. Sokat szenvedtek a jugoszláv uralom alatt, a magyarságukban büszkén tartottak ki, de most pirulniuk kell, amikor magyarnak vallják magukat az elmúlt események miatt, és nem tudják megérteni, hogy akkor, amikor Újvidéken a hatóságok a tényleges hatalom birtokában voltak, miért volt szükség felelőtlen, közlegényi sorban lévő egyének önbíráskodására és azok által minden kihallgatás, előzetes figyelmeztetés és igazoltatás nélküli tömegvérengzésre és gyilkolásra. Tudomásunk van arról is, hogy ezzel kapcsolatban rablások is előfordultak.” Török László továbbította a küldöttség arra vonatkozó kívánságát is, hogy a felelős katonákat állítsák haditörvényszék elé, mert a „magyar állam becsületébe és a magyar jog igazságába vetett hitük a történetek után megrendült”.¹²⁹ Idéznünk kell Kadocsa Pál újvidéki rendőrfogalmazó január 29-i jelentését is, aki a razzia napjaiban a révkapitányságon teljesített szolgálatot, és szemtanúja volt a strandon történt kivégzéseknek. „Tisztelettel jelentem – írta –, hogy Hazám iránti szeretetem oly nagy, hogy kétségbe esve láttam a túlkapásokat, mert ez Hazámnak nem előnyére, hanem hátrányára vált.”¹²⁹

Két héttel az események után, 1942. február 9-én ünnepélyes keretek között megtörtént a délvidéki képviselők „bevonulása” az országgyűlés képviselőházába. Köztük volt Milan L. Popović is a „szerb nép képviselőjében”, aki a történetek elenére elfogadta a már korábban felajánlott képviselőiséget. A behívott 26 képviselő nevében Nagy Iván mondott beszédet. Miután biztosította a kormányzót és a kormányt a délvidéki képviselők hűségéről, burkoltan, de félreérthetetlenül a délszlávoknak címezte következő szavait: „tudjuk azt, hogy az egyenlőségre, nemzeti nyelvének, kultúrájának megőrzésére csak az tarthat igényt, aki a magyar hazához hű, aki a magyar nemzetet tiszteli és szereti, mert a magyar nemzet részéről csak az tarthat megbecsülésre, tiszteletre és szeretetre igényt, aki hasonló érzelmekkel viseltetik iránta”.¹³⁰

A dél-bácskai és újvidéki események kiváltotta politikai hullámokat azonban a Délvidék visszacsatolásának újabb, ünnepvé avatott eseménye sem tudta lecsillapítani. Márciusban Horthy menesztette Bárdossyt, s mint ismeretes, leváltásához nemcsak az ország katasztrofális külpolitikai mérlege, de a bácskai vérengzés is hozzájárult.¹³¹